

ХРЕСТОМАТІЯ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ЛИТОВСЬКО-ПОЛЬСЬКОЇ ДОБИ

Упорядник Тетяна Гошко

Видавництво
Українського Католицького Університету
Львів 2011

№ 2

1532 р., Пйотркув. – Постанова вального сейму проти селян-утікачів

[...] Порадившись про користь приватних справ загалу [шляхти] нашого королівства, які мають найбільшу шкоду від злочинних дій селян-утікачів, чи кметів або їхніх синів, так що багато з наших підданих потерпають від нестачі слуг чи робітників, а отже занедбання термінових робіт, ухвалюємо і постановляємо:

Старости та їхні заступники, а також міські уряди гродів і міст мають ловити всіх, що перебувають там, селян чи кметів, чи загородників, чи яких-небудь інших підданих, чи їхніх синів, які без відома і волі свого пана втекли і переселилися до інших місць. Затриманих мають використовувати на громадських роботах доти, доки пан, затриманого чи затриманих відшукавши, не вимагатиме їх. На вимогу пана за наявності доказів, що це саме його піддані, старости та їхні заступники, а також міські уряди гродів і міст зобов'язані видати його [підданого] негайно, зі стягненням з його господаря дванадцяти грошів, які, згідно з нашою постановою, мають належати їм за працю і старанність, виявлені при затриманні підданого [...].

1557 р., квітня 1. – Устава про управління королівських волостей (Устава на волоки)¹

1. *О боярахъ путныхъ и о служкахъ.* Бояре путные, стародавные, а не въкупные хочемъ мѣти, абы были на двухъ волокахъ постановлены, съ которыхъ бы за вси повинности, пѣнязми ошатовавши водлѣ кгрунту, яко люди осадные платили, а на службу тяглуу и въ подводы ходити неповинни; а коли зъ росказанья нашего на дорогу поѣдуть, того году ничего платити не мають, а безъ воли и росказанья нашего, вряду нашему ихъ на дорогу и нигдѣ не посылати; а будучи на дорозѣ,

¹ «Устава на волоки» – правовий документ, затверджений 1 квітня 1557 р. польським королем, великим князем литовським Сигізмундом II Августом, про проведення аграрної та фінансово-податкової реформи на території Великого князівства Литовського. Містив 49 артикулів. 20 жовтня 1557 р., 20 травня, 20 червня, 20 жовтня 1558 р., за розпорядженням короля, до деяких артикулів були внесені зміни та доповнення. Реформу провели у велико-князівських володіннях у Литві, Білорусі й частково в Україні – у Кременецькому повіті, Ратненському і Ковельському староствах на Волині. Волока – земельна ділянка, приблизно від 16,8 до 21,8 га (залежно від місцевості), що була покладена в основу єдиної системи оподаткування, відповідно до «Устави на волоки». На білоруських та литовських землях волока переважно становила 33 морги, тобто в кожному полі, за впровадженою трипільною системою, по 10 моргів і 3 морги землі на садибу, або ж господарство отримувало 11 моргів землі в кожному із трьох полів. У Жематії, де волочна поміра була запроваджена до «Устави» 1557 р., волока дорівнювала здебільшого 30 моргам. У Кременецькому старостві, де у володіннях королеви Бони волочна поміра також діяла задовго до видання «Устави», волока зазвичай становила 36 моргів землі, тобто в кожному з трьох полів селянське господарство мало по 12 моргів, хоч були і винятки (Див.: Довідник з історії України / За ред. І. Підкови, Р. Шуста. – К., 2001. – С. 981-982; Гурбик А. Волочна поміра на українських землях у складі Великого князівства Литовського в XVI ст. // УІЖ. – 1996. – № 4. – С. 55-56; Його ж. Аграрна реформа в Україні XVI ст. – К., 1997; Його ж. Економічне життя українських земель у XIII–XVI ст. // Економічна історія України. Історико-економічне дослідження: У 2 т. / За ред. В. Смолія. – К., 2011. – Т. 1. – С. 337-342).

служити имъ по старому: навязка имъ, яко и передъ тымъ, водль статуту. Служокъ съ такихъ же боярь ревизоры обирати, и не болшъ, только съ потребу, при кождомъ замку и дворѣ нашомъ зоставити мають; которыхъ служба будеть ъздити зъ листы нашими до дворовъ тому врядови прилеглыхъ, и съ пънязми платовъ нашихъ до Вильни, до скарбу, и за кривдами подданыхъ колею зъ росказанья врядового ъздити; а за то имъ на одинъ конь двѣ волоки вольныхъ отъ всихъ платовъ мѣти, и на потребу вряду ъздити не повинни [...].

5. *О слугахъ дворнѣхъ.* Одверные и иные слуги дворные, мѣшкаючи на послугахъ нашихъ, мають мѣти по двѣ волоки вольныхъ отъ всихъ платовъ и повинностей; а которые на службахъ нашихъ не будуть, абы платили съ кождоѣ волоки пънязми водль кгрунту, ошацовавши вси повинности; а естли бы зъстарѣвшия на службахъ нашихъ, дома мѣшкали, таковыми обѣ – двѣ волоки вольныхъ мѣти, вѣдьже олиць за листомъ нашимъ господарьскимъ.

6. *О осочникахъ².* Ревизоръ зъ лѣсничимъ маєтъ осочниковъ обирати, а не болшъ, одно съ потребу при пущахъ и ловѣхъ нашихъ становити, и то намъ господарю ознаймити, а на службу имъ по двѣ волоки давати вольныхъ отъ цыншу и всякихъ потяглей.

7. *О войтахъ.* На селахъ войтове мають мѣти по одной волоцѣ вольной; а похочеть ли, маєтъ ему и другая быти придана на цыншу, ошацовавши вси повинности и доходы водль кгрунту. А служба ихъ то: зъ росказанья врядового, людей на работу, тежъ съ цыншы и съ платы нашими выгоняти, и при отдаванью платовъ быти; подданыхъ нашихъ къ праву вмѣсто дѣцкого³ передъ урядомъ ставити; при работахъ всякихъ вмѣсто пристава надъ людми войтовства своего стояти; при отвоженю овсовъ и сѣнь до Вильни и индѣ, зъ людми войтовства своего ъздити и ихъ отдавать; переоры волокъ пустыхъ и нанятыхъ, стѣны границы и копцы на кождый рокъ межи поддаными нашими поправовати и поновляти, подъ виною, копою грошей; а гдѣ бы отъ которого сусѣда видѣль копцы альбо границы покажоны, маєтъ то врядови оповѣдати, подъ тоюжъ виною. А судити вряду подданыхъ о всемъ дня торгового, кромѣ причины кровавоѣ и кгвалтовноѣ: о такой винѣ коли жъ кольвекъ повелить урядъ ставити къ праву подданого, войти повиненъ; а который бы съ подданыхъ войта послушенъ не быль, а запозваньемъ его передъ урядомъ не сталъ: по такового своевольного врядъ дѣцкого послати маєтъ, и отъ непослушного дѣцкованья на милю въ обѣ стороны грошъ. А при судѣ войту быти, и справедливости подданому помогати. Винъ нашихъ вѣдомость мѣти и ревизоромъ оповѣдати, и того стеречи, абы врядъ винъ и пересудовъ надъ уставу не браль; а естли бы за мовенемъ его, врядъ того не пересталь, маєтъ то войти ревизору оповѣдати. А войта вряду о всякую вину судити, только войтовства у него не отнимати, ажъ посполу зъ ревизоромъ дознавши вину и неслуш-

² Осочник – слуга, який і охороняв пущі, і брав участь у панських ловах (виконував функції облавника, заганяв звірину на мисливців).

³ Децький – службова особа, яка затримувала і доправляла обвинуваченого в суд.

ную справу его, и, того скинувши войта, иньшого уставити, мужа тоїжъ волости, неподозрѣнного, на которого подданые зволять. Которые войтове и тежъ лавники по селамъ судовь, жадныхъ судити, поклоновъ вымогати и вымысловъ надъ поддаными чинити не мають, подъ виною до скарбу нашого, рублемъ грошей: одно, обачивши гдѣ – кольве шкоду вашу господарьскую, урядови або ревизору оповѣдати, никого не закриваючи, подъ тою же виною. А коли войтовство кому даютъ, присѣгати ему ненадобѣ, кгдышъ вже вина на войта описана. А откуповъ урядъ съ подданыхъ за работу брати не маеть, а гдѣ жъ бы браль, войти маеть то ревизору оповѣдати, подъ виною, копою грошей. А если бы войти волоку пустую кому наняль, альбо отъ уряду нанятую передъ ревизоромъ утаиль, тогды за то скрати его, яко злодѣя, горломъ. А у войтовство кождому маеть быти придано волокъ сто, альбо большъ, водлѣ прилегlosti, хотя два и три села и большъ злучити. А для розознанья межи подданыхъ, войти маеть мѣти шнуръ однакоѣ мѣры, справлевый и досвѣтченый, и часу мокрого, альбо сухого, завжды его лихтовати и досвѣтчати; и, если подданый одинъ другому межу переореть и сказать, ино вряднику на копу не ъздити и проѣзду не брати, але войти межу направить и возметь на томъ, кто ее сказиль, на врядъ дванадцать грошей, а собѣ за працу четыри гроши. А вина битая, правомъ переведеная, дванадцать грошей, а хотѣбъ не переведена и за обжалованье поеднана, таковая же вина. А если бой станется, а не жалуючи вряду поеднаются: тая вина шесть грошей, кто еднаеть, и объявити того врядови войти и лавники повинне, подъ виною, копою грошей.

8. *Лавники*⁴ въ селахъ по два и по три, альбо въ большъ, подлѣ велиности села, мають быти становлены, люди неподозрѣные, вѣры годные, которыхъ повинность шкодъ межи подданыхъ въ испасехъ и въ иньшихъ рѣчехъ оглѣдати, а за працу лавнику оглядного отъ шкоды грошъ; за тымъ же грошомъ, то что ему оказывано, справедливъ, подъ присѣгою передъ урядомъ сознавати повиненъ; а посвѣтчить ли несправедливъ, ино карати его, за слушнымъ доводомъ, яко кривоприсяжна, горломъ. А безчестья лавнику рубль грошей. Нижъли отъ потяглей и всякихъ повинностей съ поддаными зъ волокъ своихъ вызволены быти не мають.

9. *О мѣстѣхъ и ихъ повинностехъ.* Мѣста упривильеваные привильевъ своихъ уживати будуть; а которые не вызволены отъ платовъ, мають платити: зъ волоки кгрунту преднего цыншу 50 грошей, а зъ среднего кгрунту 40 грошей, а зъ подлого 30 грошей, а со всякого кгрунту за толоки по 12 грошей; а зъ домовъ въ рынку, отъ прута по пол – 8 пѣнязя, а въ улицахъ отъ прута 5 пѣнязей, зъ огородовъ въ мѣстѣ отъ прута пол – 3 пѣнязя, а зъ гуменныхъ пляцовъ на предметствомъ отъ прута одинъ пенязь, а отъ моркгу⁵ 3 гроши, а иньшихъ повин-

⁴ Лавник – засідатель суду.

⁵ Морг – одиниця вимірювання поверхні грунту, що застосувалася з XIII ст., здебільшого неофіційно: у Польщі в XVI ст. використовувався морг хелмінський (0,56 га), в Королівстві Польському – морг новопольський (0,559 га); морг великий прусський (0,5673 га) та морг малий прусський (0,2553 га) (MIL. – Warszawa, 1997. – S. 783).

ностей полнити, и стацы⁶ давати, и зъ листы нашими и врядниковъ нашихъ ъздити неповинни. А войту мѣстскому при большомъ мѣстѣ по волоцѣ, а при меньшомъ по полволоки ревизорове наши давати мають, за что они повинни будуть порядку въ мѣстѣхъ и пожитковъ нашихъ примножати и доглѣдати, на подводы складатися и платити всимъ по тому, яко въ особливой уставѣ нашей описано.

10. *Капцизна*⁷ однакова по всему великому князьству Литовскому маеть быти брана, то есть: отъ меду – копа грошей, отъ пива – копа грошей, отъ горѣлки – 30 грошей; а при отбиранью кашцизы и вписыванию въ реистръ, хто ново прійметъ врядъ, не большъ брати маеть, только отъ меду и отъ пива – по четыри пѣнязи, отъ горилки – 2 пѣнязи, отъ волоки – 12 пѣнязей; а хто шинку и волоки не маеть, тотъ отъ воротъ маеть дати 2 пѣнязи; а обачивши лѣпшый пожитокъ зъ наймованья шинку, вольно будетъ кому хотя наняти, або тымъ же мѣщаномъ, за вѣдомостью подскарбія нашего.

13. *Корчмы* покутные конечнѣ по селамъ абы не были, для злодѣйства и иныхъ збытковъ, што врядъ забороняти маеть водлѣ статуту; также пива абы нихъ то съ подданыхъ нашихъ на селахъ варити не смѣль, подъ виною копы грошей на нась: бо съ того многіе зъ нихъ въ роспустность и въ убожество приходять. Вѣдьже въ кождомъ войтовствѣ, въ слушномъ селѣ, звлаща при гостинцу, можетъ быти корчма за вѣдомостью вряду альбо ревизора постановлена, одно такъ, яко бы капцизна наша не гинула, съ котороѣ подданымъ нашимъ кгрунтовъ шинковыхъ уживати незаборонно [...].

14. *Торги* нигдѣ новые подлѣ мѣстѣ нашихъ ближе трехъ миль, къ переказѣ мѣстомъ и торгомъ нашимъ абы не были, окромъ торговъ старыхъ: тыи по давному быти мають.

15. Цыншу зъ волоки сельскоѣ кгрунту доброго 21 грошъ, зъ середнего – 12 грошей, съ подлого – 8 грошей, а зъ вельми подлого песковатого альбо болотистого – 6 грошей; овса зъ волоки доброго и середнего кгрунту по двѣ бочки, а съ подлого – одна бочка; а если пѣнязми за овесъ казано будетъ давати, ино за кождую бочку 5 грошей, а за отвозъ бочки кождоѣ 5 же грошей; съ тыхъ же менovanыхъ кгрунтовъ, съ кождоѣ волоки сѣна возъ одинъ, альбо 3 гроши за сѣно и за отвозъ 2 гроши; а зъ вельми подлого кгрунту сѣна и овса давати неповинни, нижли съ кождоѣ волоки всякого кгрунту мають давати: гусь, альбо полтора гроша, куръ двое, або пѣнязей 16, яицъ двадцать, або пѣнязей 4, на неводы грошей два, за стацю грошеи полтретья; а коли стацю кажемъ брати, ино одинь разъ, въ годъ,

⁶ Стациї – повинність селян і міщан на утримання великого князя чи послів і гінців у час їхнього переїзду по державі або на утримання тимчасово розміщеного тут війська.

⁷ Капцизна – збір із власників корчем за право продажу в них спиртних напоїв. Виготовлення пива, меду і горілки не обкладалося податком до 1557 р. (Жеребцова Л. Структура таможенной системы Великого княжества Литовского в конце XV – середине XVI вв. // Україна Lithuanica. – К., 2009. – Т. 1. – С. 144-162).

за тые п'нязи, мають давати съ тридцати волокъ яловицу одну, бараны два, и съ кождоѣ волоки по куряти и по десяти яицъ, а п'нязей вже того году за стацю не мають давати.

16. *Робота тяглымъ людемъ* съ кождоѣ волоки по два дни на недѣлю, а толоки четыри лѣтъ, съ чимъ скажутъ, за што маєть быти отпущенна имъ робота о Божемъ Нароженни тыжденъ, о мясопустѣхъ тыжденъ, о Великодни – тыжденъ. А которыхъ на роботу не надобѣ, ино ихъ на осадѣ посадити, и будуть давати съ кождого кгрунту осады грошей 30, толокъ – 12, або за толоки грошей 12, а за кгвалты первоустановленые жыта бочка, альбо грошей 10; и вже такіе осадники робити ничего неповинни, кроме сѣна, роздѣливши на войтовства тяглые и осадные сѣножати ровно, и то имъ зробити и въ чась спрятати. А зъ застѣнковъ тая повинность: гдѣ, волока полная быти не можетъ, ино отъ моркгу кгрунту доброго грошей 3 и п'нязи 4, а зъ среднего моркгу грошей 3, а съ подлого грошей – 2, а зъ велми подлого пол – 2 гроша; а зъ волоки сѣножатноѣ, гдѣ могутъ быти дрова и проробки, зъ сѣножати добрые – 50 грошей, а зъ середніе – 30 грошей, а съ подлые – 20 грошей, а зъ велми подлые болотливые або песковатые – 15 грошей. А ижъ вже подданые наши на тыхъ платѣхъ и повинностехъ волочныхъ суть осажены и постановлены, про то жадныхъ стацій давати, а ни подниманья чинити на послы паши и чужоземскіе неповинни.

17. *Огородники*⁸ при дворахъ нашихъ мають быти, даючи кождому по три моркги земли, а имъ съ того служити по одному дню въ тыжденъ п'яшо, а жоны ихъ, лѣтъ, не большъ, одно шесть дней до жнива, альбо до полотья будуть повинни [...].

19. *Серебщизна*⁹ на подданыхъ нашихъ абы николи отъ воловъ и клячъ не брана, одно зъ волокъ, ино съ кождоѣ волоки, не уживаючи розности кгрунту, доброго и подлого; а зъ Рускихъ волостей серебщизна по старому, и тамъ, гдѣ помѣры нѣть.

20. *Робота* подданымъ черезъ войта маєть быти заказана дня недѣлного, съ чимъ и на который день люди до роботы прїти мають, и войтъ тогожъ дня людемъ закажеть роботу: и который человѣкъ не выйдетъ на роботу, ино за первый день огурного заплатить грошъ, а за другій день – барана; а коли и въ третій разъ огурится, або за пьянствомъ не выйдетъ, ино бичемъ на лавцѣ скарати, а дни повинные велѣти заробити. А вѣдьже, гдѣ бы зъ якоѣ пригоды не могъ подданий выйти на роботу, онъ маєть черезъ сусѣда, альбо лавника вряду¹⁰ оповѣдати, а врядъ, порозумѣвши слушную причину, не маєть его никоторою съ тыхъ виною казнити, а иного дня заробити ему повинное, што змѣшкаль; а не откупатися отъ роботы никому.

⁸ Огородники (городники) – селяни, які поселялися на невеликих ділянках землі (3 морги поля) і виконували визначені повинності.

⁹ Серебщина – надзвичайний державний грошовий податок на військові потреби.

¹⁰ Вряд (уряд) – управління, управитель фільварком.

21. Пустыхъ волокъ подданнымъ не пахати, а который, не вписавшия въ ре-
истръ, смѣТЬ то вчинити, збожье до гумна нашого тратить, в вины рубль грошей
до скару нашого заплатить.

22. А становитися къ роботѣ подданнымъ, якъ слонце всходить, а сойти зъ
роботы, якъ слонцу заходити. А отпочивку тымъ, што съ быдломъ робять, передъ
обѣдомъ година, въ полудню година, надъ вечеромъ година; а которые пѣшо ро-
бять, тымъ отпочивку въ тые-жъ часы, одно по полгодини маеть быти, а то лѣтѣ
на великомъ дни отпочиненье. А хто рано на работу не выйдетъ за огурствомъ,
таковыи другого дня только часовъ, колько омѣшкалъ, заробити маеть.

23. *Фолварки* хочемъ мѣти, абы вездѣ становлены были, а наболши быти мо-
гуть при кождыхъ замкахъ и дворѣхъ нашихъ, окромъ, гдѣ бы кгрунты злыи и
непожиточныи были, в таковыи казати людьми осажати, оставивши на врядъ въ
кождомъ поли по одной волоцѣ, а то врядъ огородники и своимъ быдломъ заро-
бити маеть, а къ тому моргъ земли на огородъ, съ чого личьбы чинити и платити
неповиненъ [...].

1566 р. – Статут Великого князівства Литовського про селян

РОЗДІЛ ІХ

АРТИКУЛ 18

У чужої людини не має ніхто землі купувати без волі пана її

Теж уставуємо, що не повинен жоден боярин чи інша людина у чужої людини землю купувати без волі пана її. А якби хто у чужої людини землю без волі пана її купив і що-небудь на ній посіяв, тоді те посіяне і гроші втрачає. А та людина, чия земля, має без виплати грошей всю землю до рук прибрati; а він [хто купив] і з тієї людини, в якої землю купив, і з посередника, через чиї руки гроші давав, грошей стягнути не може, оскільки він те вчинив всупереч закону нашему. Також і чужу людину не має ніхто купувати без волі пана.

АРТИКУЛ 19

Якщо люди приходять на волю і, відсидівши волю, тікають геть

Уставуємо, якби людина вільна прийшла до якогось князя або пана, чи зем'янина і сіла на волю, і, відсидівши волю, хотіла податися геть, тоді має спершу відслужити тому панові своєму стільки, скільки на волі сиділа, а після цього може йти геть. А якщо б не хотіла стільки відслужити, тоді має грошима заплатити: за кожний тиждень по шість грошей.

А якщо вона, відсидівши волю, втекла до будь-кого іншого, тоді той, до кого втече, має її йому видати не інакше як отчича. А якби на повідомлення цього пана тієї людини видати не хотів, і та людина потім від нього втекла геть, а це буде доказано судом, тоді за неї має платити: за кожний тиждень, скільки на волі сиділа і не працювала, – по шість грошей.

РОЗДІЛ XII

АРТИКУЛ 1

Про головщину¹² і нав'язки людей простого стану

Головщизна панцирному слузі – п'ятдесят кіп грошей, путному слузі – тридцять кіп грошей, бортнику – двадцять п'ять кіп грошей, тяглому – двадцять кіп грошей, паробку – десять кіп грошей, а жона їх – подвійно. А нав'язка панцирному слузі – шість рублів грошей, бортнику – два рублі грошей, тяглому – рубль грошей, паробку – полтина грошей, а жонам їх – подвійно; а жінці, яка мужа не має і не мала – полтина грошей.

АРТИКУЛ 2

Головщизна і нав'язки тивунам, ключникам, війтам, старцям, лавникам сільським

Тивуну, ключнику, війту, старцю головщизна – сорок кіп грошей, а якби невільник у якомусь з тих врядів був, тоді йому у вряді головщизни двадцять кіп грошей і нав'язки – рубль грошей. А якби у ключництві або у війтівстві який шляхтич був, такому головщизна має бути згідно зі станом шляхетським. А нав'язка тивуну, ключнику, війту, старцю – по три рублі грошей, а лавнику – два рублі грошей.

АРТИКУЛ 13

Невільники мають бути з трьох причин

Теж уставуємо, що невільники мають бути з трьох причин: по-перше, які здавна у неволі або з невільних народяться; по-друге, які в полон взяті у землях неприятельських, по-третє, які самі у неволю піддалися; і хто б, знаючи, що жінка невільна, її за дружину взяв, хоча б і чоловік вільний, тоді такий сам і діти їхні у неволі бути мають. А якби, не зневажши, одружилися, і один з них, бувши вільним, не схотів би у тому [у неволі] бути, тоді того ж часу мають звернутися до суду духовного, згідно з яким їх мають розлучити, а по розлученні такий вільний має зостатися вільним, а невільний – невільним.

Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса, 2003. – Т. II: Статут Великого князівства Литовського 1566 р. – С. 362-363, 386, 389-390.

¹² Див. розділ I, прим. 115.

1636 р., серпня 27, Вільно. – Декрет короля Владислава IV про порядок виконання селянами львівських підміських сіл збільшених панщиняних робіт

Славним бурмистрові, радним, війтові, присяжним і всьому урядові нашого міста Львова, нам вірно милим, – нашу королівську ласку.

Славетні, нам вірні і милі. Від імені міських господарів і станів поспільства нашого міста Львова повідомили нас про те, що піддані міських сіл, а саме – Замарстинова, Поріччя, Волиці, Головська Великого і Малого, Брюховиць, Білогощі, Клепарова і Кульпаркова, поселені предками ваших вірностей на ланах, наданих нашому місту Львову богоугодними польськими королями, нашими предками, всупереч давнім декретам, особливо нашему останньому [декретові], наданому недавно, в минулому 1635 р., не тільки не хочуть виконувати для міста робіт, назначених згаданим декретом – 4 дні на тиждень від лану, – але ще підняли бунт, заколот і змову та в нічному збіговищі і нападі збройною рукою напали на міських слуг і на свій уряд, які застерігали і по-батьківськи радили їм виконувати належні повинності. Той бунт та затримання звичайних робіт, належних містові, потрібних для укріplення і направи доріг, принесе велику шкоду та втрату у прибутках і орендах міста. Тому щоб завчасно запобігти таким заколотам, бунтам, повстанню і, борони Боже, дальшим виступам підданих проти уряду і зверхності та не допускати до зменшення міських прибутків та до втрат, наказуємо і конче у ваших вірностей хочемо мати, щоб ви, ваші вірності, згідно з нашими декретами, виданими недавно, минулого року [у справі] між цими міськими підданими та містом у присутності шляхетного Єремії з Отока Залеського, коронного референдаря, комісара, призначеного нами для ведення укріплень тамошнього міста Львова, примусили [виконуючи сумлінно наш декрет] підданіх усіх вищезгаданих міських сіл, як людей, прив'язаних до робіт на ріллі, виконувати всілякі роботи, які їм

накаже хто-небудь з міських господарів або орендарів, згідно з вказівками нашого декрету, точно по 4 дні в кожному тижні від одного лану, відбувати сторожі, і щоб ви, згідно з постановою права, карали і наказували карати бунтарів і проводирів, які виступають проти наших декретів і проти свого уряду. Крім того, [наказуємо], що той же шляхетний наш референдар відібрав від тих міських підданих усі привілеї, які піддані міських сіл одержали на підставі своїх інформацій під час двох минулих років зі шкодою для міста, як знесені і скасовані виданими вже пізніше нашими декретами. Це повинно бути виконане при шляхетному нашему референдареві під загрозою кар, які будуть за нашим рішенням накладені на ваші вірності: інакше, вірності ваші, не зробіть для нашої ласки.

Дано у Вільні, дня 27 місяця серпня, р. Б. 1636, панування наших королівств: польського – 4-го, шведського – 5-го. Владислав, король. Йоан Гембіцький, секретар королівського масстату.

Соціальна боротьба в місті Львові в XVI–XVIII ст.: Зб. док. / Під ред. Я. Кіся. – Львів, 1961. – С. 249-252.

№ 16

П'єр Шевальє про селян

Селяни України та сусідніх провінцій неначе – раби, так само, як і в більшості інших частин Польщі: вони зобов’язані працювати кінно або пішо три-чотири дні щотижня для панів. До того ж вони обтяжені різними орендними платами збіжжям та свійською птицею за землі, якими користуються; зобов’язані платити десятину від баранів, поросят і всяких земних плодів, а також возити дрова і виконувати інші важкі роботи; а до того – погана поведінка з боку євреїв, орендарів шляхетських земель, які до описаної війни вимагали виконання всіх тих повинностей з великою суворістю, і, нарешті, дістали оренду на право варити пиво та гнати горілку. Отож не треба дивуватись, якщо селянські заворушення були такими частими і що в останніх війнах селяни відстоювали й обороняли свою свободу з такою завзятістю. Проте це тяжке рабство було причиною розквіту всього хороброго Запорозького Війська, чисельність якого дуже зросла за останні роки внаслідок відчаю, до якого довела народ прикордонної землі жорстокість шляхти і євреїв. Цей відчай примусив їх іти шукати свободи та кінця своїх бід деінде [...].

Шевальє П’єр. Історія війни козаків проти Польщі з розвідкою про їхнє походження, країну, звичаї, спосіб правління та релігію і другою розвідкою про перекопських та мар. – К., 1993. – С. 43-44.

Гійом Левассер де Боплан про повинності селян щодо панів

[...] Тутешні селяни заслуговують на співчуття. Вони мусять працювати власноручно і зі своїми кіньми три дні на тиждень на користь свого пана, а також сплачувати йому, залежно від наділу, який тримають, певну кількість буаско¹⁷ зерна, багато каплунів, курей, гусей і курчат перед Великоднем, Тройцею і Різдвом. Крім того [повинні] возити дрова для потреб свого пана та виконувати тисячі інших повинностей, яких би і не повинні були робити, не кажучи про гроші, яких пани від них вимагають, а також [забирають] десятину з баранів, свиней, меду, всіляких плодів, а кожного третього року – третього вола. Одним словом, селяни змушені віддавати своїм панам все, чого ті захочуть, так що немає нічого дивного, коли ці нещасні ніколи нічого не відкладають для себе, перебуваючи у таких тяжких умовах залежності. Але і це ще не найважливіше, оскільки пани мають необмежену владу не тільки над їхнім майном, але і над їхнім життям; ось яка велика свобода польської шляхти (яка живе неначе в раю, а селяни – ніби перебувають у чистилищі). Тому як трапляється, що ці бідні селяни потрапляють у повну залежність до злих панів, то опиняються у ще жалюгіднішому стані, ніж каторжани на галерах. Таке рабство і призводить до того, що багато хто тікає, а найвідважніші з них подаються на Запорожжя (Zaporoїys), яке є місцем притулку козаків на Борисфені. Проживши там певний час і взявши участь у морському поході, вони вважаються запорозькими козаками. Завдяки таким втечам їх загони постійно і непомірно зростають, що з достатньою очевидністю підтверджується і нинішнім повстанням. Після поразки поляків ці козаки повстали у кількості 200 тис., які, завершивши кампанію, стали господарями території понад 120 лье завдовжки і 60 – завширшки¹⁸. Ми забули додати, що в мирний час звичним заняттям козаків є полювання і рибальство. Ось що ми хотіли оповісти побіжно в загальних рисах про звичаї і заняття цього народу [...].

Боплан Гійом Левассер де. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансильванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн. – К., 1990. – С. 32-33.

¹⁷ Буасо (boisseau) – старовинна французька і бельгійська міра збіжжя; дорівнює 13 л (Коментарі // Боплан Гійом Левассер де. Опис України... – С. 137).

¹⁸ Територія, яка в розпалі Хмельниччини перебувала під контролем Війська Запорозького, займала бл. 200 тис. км². Щодо чисельності повсталого люду, то такі цифри справді подавалися в різних джерелах, однак, на думку І. Крип'якевича, їх не можна вважати підставою для визначення справжньої кількості боєздатного війська (див.: Крип'якевич І. Богдан Хмельницький. – К., 1954. – С. 207; Коментарі // Боплан Гійом Левассер де. Опис України... – С. 138).